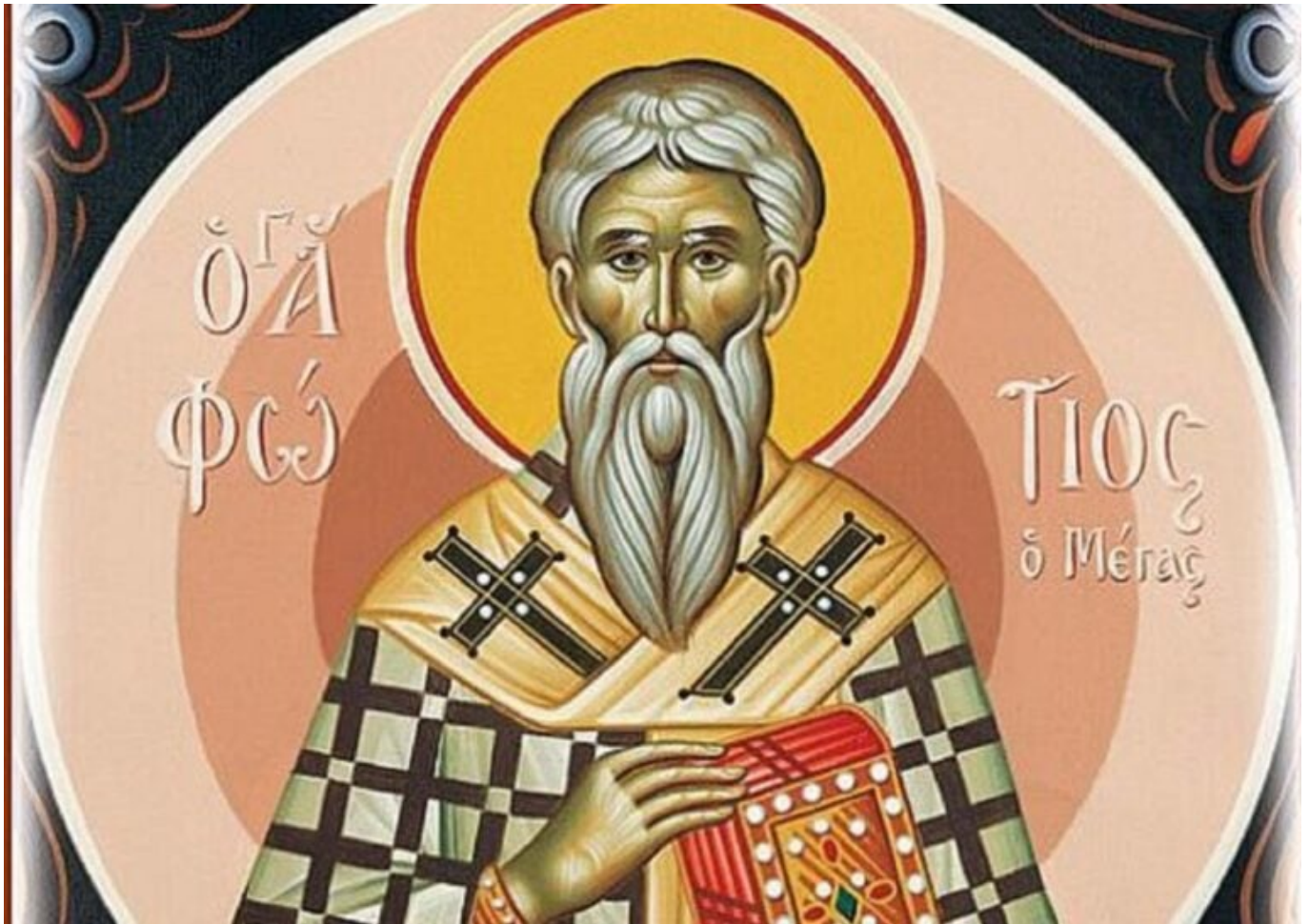

Ο Μέγας Φώτιος και τα Κλασικά Γράμματα

/ Γνώμες

- Τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Χίου, Ψαρῶν καί Οἰνουσσῶν κ. Μάρκου

«Φώτιος, τό μέγα ὄνομα, καί τοῦ τε κατ' αὐτόν καί τῶν μετ' αὐτόν αἰώνων τό θαῦμα· οὔτινος μεσταί πᾶσαι μέν βιβλιοθήκαι, πᾶσαι δέ σελίδες τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας· ὁ... μεγαλοφυΐα καί σοφία, καί ἀρετῇ καί εὐσεβείᾳ περικλεέστατος... ὅποῖον πολυμαθείας πελάγιον χεῦμα!...πάμμουσον ὄρᾳ παιδείας ἐνδιαίτημα...».

Αἰσθάνεται κανεῖς ζωηρή περιέργεια, ἀνάμεικτη μέ κάποιο δέος, πλησιάζοντας αὐτή τή μορφή, μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, καί ἴσως τήν πιό ἀντιπροσωπευτική τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ προσωπικότητα του εἶναι πολυσύνθετη, καί ἡ ἀνεπάρκεια τῶν πηγῶν μας, καθῶς καί ὁ χαρακτήρας τῶν ἐργασιῶν πού τοῦ ἀφιερώθηκαν δέν μᾶς βοηθοῦν νά τόν γνωρίσουμε καλύτερα. Ὁ

ἄνθρωπος αὐτός εἶχε τόση ἰδιοφυΐα, μεγαλοφυΐα ἴσως, καί μιά τόσο ἐκπληκτική δραστηριότητα στή διάθεση μιᾶς τόσο ζωηρῆς περιέργειας, ὥστε ἡ σημασία του εἶναι ἀνάλογη μέ τό μέγεθος τῶν ἐξαιρετικῶν του προσόντων. Ἡ μορφή του δεσπόζει στόν μεγάλο 9ο βυζαντινὸ αἰῶνα, πού μέ τίς βασιλεῖες τοῦ Θεοφίλου, τοῦ Μιχαήλ Γ' καί τοῦ Βασιλείου Α' περιέχει ἤδη σέ σπέρμα τό λαμπρό κορύφωμα τοῦ ἐπομένου αἰῶνα.

Στά σύνορα οἱ ἐκστρατεῖες τοῦ Πετρωνᾶ καί τοῦ Βάρδα σημειώνουν ἀποφασιστική καμπή στόν ἀγῶνα ἐπιβίωσης πού διεξάγει τό Βυζάντιο ἐναντίον τοῦ ἐπεκτατισμοῦ τοῦ Ἰσλάμ, ἐνῶ στό ἐσωτερικό ἡ εἰκονομαχική κρίση ὁδηγεῖται στή λύση της. Ἡ κρίση ἔληξε μέ τή νίκη κάποιας μορφῆς ἑλληνισμοῦ, κάποιας μορφῆς οὐμανισμοῦ. Ἡ νίκη αὐτή ἀποτελεῖ ταυτόχρονα μιά μεγάλη ὕφεση στήν ἔνταση πού ὑπῆρχε καί ἓνα εἶδος ἐπιστροφῆς στίς πηγές τοῦ ἑλληνίζοντος χριστιανισμοῦ. Βέβαια, πολλά χάθηκαν στό δρόμο, ἢ ἀποβλήθηκαν. Ἀλλά ὅσα διατηρήθηκαν ἀντιμετωπίζονται ἔκτοτε χωρίς δυσπιστία. Ὁ Φώτιος εἶναι, νομίζω, ἡ προσωπικότητα πού ἐνσαρκώνει καλύτερα αὐτή τή συμφιλίωση, ἢ τήν ἐπανασυμφιλίωση, πού ἀποτελεῖ τήν ἀφετηρία μιᾶς μακρόχρονης καί λαμπρῆς περιόδου τοῦ ἑλληνοβυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Φώτιος, τό θησαυροφυλάκιον τῶν θεϊκῶν δωρεῶν, συγκέντρωνε στόν ἑαυτό του ὅλα τά ἐξαίσια προτερήματα, πού ὁ Θεός ἐδώρησε στόν ἄνθρωπο· ἡ ὑψίνοια, ἡ ζωηρότητα τοῦ πνεύματος, ἡ δραστηριότητα ἡ ἀκατάβλητη, ἡ εὐκαμπτη, συνάμα καί ἄκαμπτη θέληση, ἦσαν πλεονεκτήματα, γιά τά ὁποῖα ἐξόχως διεκρίνετο· εἶχε κλίση ζωηρή πρός τά γράμματα, μέ τά ὁποῖα ἠσχολεῖτο συνεχῶς· ἦταν ἐπιτηδειότατος ῥήτορας, συγγραφέας ἑξοχος, καί στόν πεζό καί στόν ἐπικό λόγο· κατεῖχε ὅλες τίς ἐπιστῆμες τοῦ καιροῦ του καί τῶν προηγουμένων αἰώνων· ὑπερεῖχε σέ ὅλα, χωρίς νά μπορεῖ κανεὶς νά παραβληθεῖ μέ αὐτόν. Στά πλεονεκτήματα αὐτά προστίθεται καταγωγή περιφανής, τρόποι γλυκεῖς καί συμπεριφορὰ ἀρίστη.

Διδάσκαλοι του ὑπῆρξαν οἱ ἑνδοξοὶ πρόγονοί μας καί οἱ θεῖοι Πατέρες τοῦ χριστιανισμοῦ· πανεπιστήμιο εὐρύτατο γι' αὐτόν ἦταν ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ ἔθνους του. Τίνος μόνο εἶχε τήν ἀνάγκη, γιά νά ἀναπτυχθεῖ ὁ γόνιμος αὐτοῦ νοῦς; Εἶχε ἀνάγκη τῶν προσόντων ἐκείνων, τά ὁποῖα ἄριστα μνημονεύει ἓνας ἀπό τούς ἀδυσώπητους ἐπικριτές του· «Πάντα συνέτρεχεν ἐπ' αὐτῷ (γράφει Νικήτας Δαβίδ ὁ Παφλαγών), ἡ ἐπιτηδειότης τῆς φύσεως, ἡ σπουδή, ὁ πλοῦτος, δι' ὃ καί βίβλος ἐπ' αὐτόν ἔρρει πᾶσα· πλέον δέ πάντων ὁ τῆς δόξης ἔρως, δι' ὃν αὐτῷ καί νύκτες ἄυπνοι περὶ τήν ἀνάγνωσιν ἐμμελῶς ἐσχολακότι».

Ἡ ἐπιτηδειότητα τῆς φύσεως, ἡ σπουδή, ἡ μελέτη, οἱ νύκτες, πού διήρχετο ἄυπνος γιά τήν ἐμμελῆ ἀνάγνωσιν τῶν συγγραφέων, καί πρό πάντων ὁ ἔρωτας τῆς δόξας,

ὄχι τῆς ματαίας καί ἀμφιβόλου, τήν ὁποία ἐννοεῖ ὁ Νικήτας, ἀλλά τῆς ἀληθινῆς δόξας συγκρότησαν μέ τόν καλύτερο τρόπο τόν μεγάλο στήν ἀρχή καί μεγαλύτερο ἀργότερα ἀναδειχθέντα Φώτιο.

Ὁ πολύσοφος Φώτιος ὑπῆρξε μία ἐκρηκτική προσωπικότητα, μέσα στήν ποικιλία τῶν χαρισμάτων, καί προπαντός ἄλλου, καταρχήν καί κατεξοχήν, ἦταν μία θεολογική φυσιογνωμία· εἶχε βαθύτατα θεολογική κατάρτιση μέ ὀρθόδοξη σκέψη, καί συνάμα ἀπετέλεσε μία δυναμική καί ἰδιοφυῆ ἐκκλησιαστική, θεολογική, ἐκπαιδευτική, ἐπιστημονική καί πολιτική προσωπικότητα, παράγοντα ἀκμῆς καί μάλιστα ἀπό τούς πρώτους. Κάτοχος παιδείας ἀπαράμιλλης «ἐν τε τοῖς θεολογικοῖς καί τοῖς θύραθεν γράμμασι» προέβαλε τόν βυζαντινό πολιτισμό καί ἐξῆρε τό ἰδεῶδες τῆς ἀληθοῦς παιδείας. Δόκιμος συγγραφέας καί νοῦς πολυμερῆς, ἐκαλλιέργησε τή θεολογία καί ἀναβίωσε τά ἑλληνικά γράμματα. Θεολόγος, φιλόσοφος, ἱστορικός, πολιτικός, ἐκκλησιαστικός ἡγέτης δίνει τό χαρακτηριστικό γνῶρισμα τῆς βυζαντινῆς ἰδιοφυίας καί ζωτικότητας. Τά ἐπιστημονικά προσόντα τοῦ Φωτίου, ἡ θεολογική του συγκρότηση καί ἡ πολιτική του βρίσκονται σέ μία ἀξιοζήλευτη ἰσορροπία, ὅπως φαίνεται καθαρά ἀπό τήν ἐκτίμηση τῶν συγγραμμάτων του καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς. Ὅποιος μελετᾷ μέ προσοχή τά δύο αὐτά δεδομένα πολύ δύσκολα μπορεῖ νά ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Φώτιος εἶναι φιλόσοφος καί ὄχι θεολόγος. Ἀπεναντίας ὁ ἐν λόγω σοφός στηρίζεται μέ πολλή συνέπεια καί ἐπιμονή τόσο στή θεολογική, ὅσο καί στή φιλοσοφική παράδοση τῶν προηγούμενων αἰώνων. Ἡ μέγιστη συμβολή τοῦ Φωτίου στή διοργάνωση τοῦ πανεπιστημίου καί στήν προσέλευση ἱκανῶν μαθητῶν καί σοφῶν δασκάλων στίς τάξεις τῆς ἐπιστήμης δέν συντελεῖται σέ βάρος ἢ σέ ἀντίθεση πρός τή θεολογία τῆς παράδοσης. Ἀπεναντίας τά συγγράμματα τοῦ Φωτίου πείθουν ὅτι καί τή θεολογία ἐλάμπρυνε στό ἔπακρο. Ἐπομένως δέν ὑφίσταται καμιᾶ διαλεκτική μεταξύ θεολογίας καί ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Ἀντί λοιπόν νά ἀνέβει ἀμέσως στή μεγάλη σκηνή τοῦ βίου, ἐνδεδυμένος τήν ἀριστοκρατική τήβεννο, ἐκλείσθη στή βιβλιοθήκη του, χωρίς νά προσπελάζει κανένα ἄλλο εἶμή τούς ἀθανάτους νεκρούς μέ τούς ὁποίους συνανεστρέφετο. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Φωτίου ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία τοῦ εὐρύτατου σταδίου του. Ἀπό τό ἀφανές αὐτό θεωρεῖο ἔβλεπε τίς πληγές τῆς κοινωνίας, στήν ὁποία ζοῦσε, ἄκουε τούς βαρεῖς στεναγμούς τῶν καταδυναστευομένων. Ἐβλεπε, ἄκουε, θρηνοῦσε, καί μελετοῦσε. Ἐκεῖ διήλθε «ἐν μελέτῃ καί θεωρίᾳ» ὅλη τήν νεότητά του, ἀποφασίζοντας νά ἀφιερῶσει τό ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του στήν ἔρευνα τῶν θείων καί ἀνθρωπίνων, προσφέροντας διαρκῶς θυμίαμα λατρείας ἐνώπιον τῆς θρησκείας καί τῆς σοφίας. Οἱ διηνεκεῖς ἀσκήσεις του γι' αὐτά, οἱ ὀλονύχτιες μελέτες, καί τά εὐσεβῆ προγυμνάσματα, ἀνεβίβασαν τόν ἀξιάγαστο αὐτό ἄνδρα, μ' ὅλη τήν δυσμένεια τῶν καιρῶν, μ' ὅλο τόν μαρασμό ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, στήν

ύψιστη περιωπή τῆς ἐπιστήμης καί τῆς κοινωνίας.

Ἐγκλειστος στή βιβλιοθήκη του ὁ Φώτιος δέν ὁμοίαζε μέ τούς ἰδιότροπους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀπομονοῦνται, ἀποσυρόμενοι στά ἴδια γιά νά μή ἐξέλθουν ποτέ στόν κόσμο καί δαπανοῦν ὁλόκληρη τήν ζωή τους σέ μελέτες χωρίς μέθοδο, χωρίς ποτέ ἡ κοινωνία ἢ ἡ πατρίδα νά ὠφεληθεῖ ἀπό αὐτούς. Ὁ Φώτιος, ἀποταμίευε καθημερινῶς ἄπειρο πλοῦτο ποικίλων γνώσεων ἀπό τή μελέτη, αἰσθανόταν τήν ἀνάγκη νά τόν διασκορπίζει παντοῦ, μερίζοντας τόν καιρό στήν ἀνάγνωση καί τήν συγγραφή. Ἐσπευδε, ὡς ὁ πιστός δοῦλος τοῦ Εὐαγγελίου, νά πολλαπλασιάσει τό τάλαντο, μεταδίδοντας στούς δύο του ἀδελφούς, στούς οἰκείους, στούς φίλους, ὅ,τι ἐγνώριζε ἢ ὅ,τι ἀπό τή μελέτη συνέλεγε.

Ὁ Φώτιος δέν θά μπορούσε ν' ἀνατρέψει παράδοση αἰώνων, μήτε ἐξαρχῆς καί ἐκ τοῦ μή ὄντος χάρη στίς ὅποιες ἀνθρωπιστικές ἀντιλήψεις νά δημιουργήσῃ κάτι ριζικά τό νέο. Μένοντας στήν σχέση του μέ τά κλασσικά γράμματα, γιά νά δείξουμε ἀφ' ἑνός ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξε ἡ Κιβωτός πού διέσωσε τήν Κλασσική Παιδεία ἕως τίς μέρες μας καί νά ἐπισημάνουμε ἀφ' ἑτέρου τίς συνιστώσες, Ὁρθοδοξία καί Ἑλληνισμό, τῆς ἐθνικῆς μας ἰδιοπροσωπείας, θά ξεχωρίζαμε ὡς ἀντιπροσωπευτικά του ἔργα τά ἑξῆς: α) Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Φωτίου, ἡ περιώνυμη Μυριόβιβλος, τό σύμβολο τῆς πνευματικῆς ἀνθήσεως τοῦ 9ου αἰ., χάρη στήν ὁποία ξέρουμε πολλά ἀπό ἀπολεσθέντα ἔργα. Εἶναι καρπός μακρῶν μελετῶν στίς ὁποῖες ὁ Φώτιος ἀφοσιώθηκε μόνος του στά χρόνια τῆς νεότητάς του, χωρίς πρόθεση, τουλάχιστον τόν πρῶτο καιρό, νά τά δημοσιεύσῃ, καί πάντως ἀνεξάρτητα ἀπό ὁποιαδήποτε διδακτική δραστηριότητα. Αὐτός πού ἀναγινώσκει τό ἔργο ἐξίσταται βλέποντας ἄνδρα ταμιοῦχο ἀχανεστάτου γνώσεως, πού διατηρεῖ τό πρέπον τοῦ λόγου καί συνάπτει εὐφυῶς τήν ἀκρίβειαν τῆς ἀττικῆς μούσας πρὸς τίς νεότερες χάριτες τῆς ἀλεξανδρινῆς εὐγλωττίας. β) Λεξικόν: Ὁ Φώτιος ἔχει δίπλα του μιά φιλολογική συντροφιά καί προσπαθεῖ νά ἐμφυσήσῃ στούς νέους τήν ἀγάπη γιά τή μάθηση. Γιά νά κατανοηθοῦν ὁμως σωστά τά κείμενα τῶ ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων χρειάζεται ἕνα ἐρμηνευτικό λεξικό. Γιά νά δώσουμε μιά ὀρθή ἀπάντηση στό ἐρώτημα γιατί ὁ Πατριάρχης Φώτιος συνέγραψε τό Λεξικό του θά πρέπει νά ἐξετάσουμε μέ προσοχή τήν ἀφιερωματική του ἐπιστολή, ἡ ὁποία τό συνοδεύει. Ὁ Θωμάς, στόν ὁποῖο ἀφιερώνεται, ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς, ἡ ἔκδοση τοῦ Λεξικοῦ, χαρακτηρίζεται σέ σχέση μέ τόν Φώτιο οἰκεῖος μαθητής. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό χαρακτηρισμό αὐτόν τόν βρίσκουμε σέ ἕναν τίτλο ὁ ὁποῖος, στή μορφή πού μᾶς σώζεται, δέν γράφτηκε ἀπό τόν Φώτιο, καί οὔτε τή λέξη, οὔτε τήν ἰδέα τῆς μαθητείας τήν ξαναβρίσκουμε στήν ἀφιερωτική ἐπιστολή, ὅπου γίνεται λόγος μόνο γιά τή φιλία πού ἔκρινε τόν Φώτιο μέ τόν Θωμᾶ καί γιά τήν κλίση τοῦ τελευταίου στά γράμματα. Παραμένει ὁμως γεγονός ὅτι ἀρκετά νωρίς, ἐνῶ ἀκόμα ζοῦσε ὁ Φώτιος, εἶχε δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση πῶς μπορούσε νά ἔχει μαθητές.

Καί πρῶτα ἀπό ὅλα ἅς δοῦμε τόν τίτλο τοῦ Λεξικοῦ: «Λέξεων συναγωγή κατὰ στοιχεῖον δι' ὧν ῥητόρων τε πόνοι καί συγγραφέων ἐξωραΐζονται μάλιστα». Αὐτός μᾶς λέει ὅτι τό βιβλίο εἶναι μιά συλλογή λέξεων σέ ἀλφαβητική σειρά, μέ τίς ὁποῖες γίνονται ὠραῖες (κομψές θά λέγαμε σήμερα) οἱ συγγραφικές προσπάθειες τῶν ρητόρων καί τῶν συγγραφέων. Ὁ Φώτιος θέλει νά βοηθήσῃ τούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του νά γράφουν ὠραῖα ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος στούς λόγους του, τίς ἐπιστολές του, τή Βιβλιοθήκη καί τά θεολογικά του συγγράμματα. Ὁ Φώτιος δέν γράφει μόνο ἄψογο Ἀττικό πεζό λόγο, ἀλλά εἶναι σέ θέση ἐξ αἰτίας τῆς ἄριστης φιλολογικῆς του κατάρτισης νά κρίνει, ἂν τά γραπτά μνημεῖα τῶν συγγραφέων πού ἐξετάζει στήν Βιβλιοθήκη του τηροῦν τούς κανόνες τοῦ ὀρθοῦ

Ἀττικοῦ λόγου, ἔτσι ὅπως τούς εἶχαν ὀρίσει οἱ κριτικοί τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος. Γι' αὐτό καί τήν περιγραφή κάθε ενός ἔργου στή Βιβλιοθήκη του τήν ἀκολουθεῖ μία ἀποτίμηση τῆς λογοτεχνικῆς ἀξίας του, πού ἀναδεικνύει τόν Φώτιο ἄριστο κριτικό τοῦ Ἀττικοῦ πεζοῦ λόγου.

Ἡ πρόθεση τοῦ Φωτίου πού διαφάνηκε κατά τήν ἐξέταση τοῦ τίτλου τοῦ Λεξικοῦ του γίνεται σαφέστερη, ὅταν ἐξετάσουμε τήν ἀφιερωτική ἐπιστολή: «Ὅσαι δέ ῥητόρων τε καί λογογράφων ἀττικίζουσι γλῶσσαν καί ἀπλῶς εἰς τόν οὐκ ἐθέλοντα λόγον ἐποχεῖσθαι μέτρῳ συντελεῖν εἰσιν εὖ πεφυκυῖαι, ναί δὴ καί τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσοφίας ὅσαι δέονται σαφηνείας, ταύτας δέ ἄρα εἰ καί μή πάσας – οὔτε γάρ ῥάδιον οὔτε ἀλαζονείας ἢ ὑπόσχεσις πόρρω, ἅμα δέ καί μερίζονος ἢ καθ' ἡμᾶς σχολῆς – ἀλλ' οὖν ἄς μάλιστά γε εἰδέναι προσήκει καί ἀναγκαῖον κεχρῆσθαι συναγωγῶν τήν ἀναγραφὴν σοι κατά στοιχεῖον ἐποιησάμην, οὐδέ τῶν ποιητικῶν παντελῶς ἀποστάς».

Στό μέρος αὐτό τῆς ἐπιστολῆς δηλώνεται μέ μεγάλη σαφήνεια ὁ σκοπός πού ἐπιδιώκει ὁ Φώτιος. Συγκεντρώνει λέξεις ρητόρων καί λογογράφων οἱ ὁποῖοι ἔχουν γράψει σέ Ἀττική διάλεκτο, λέξεις πού εἶναι κατάλληλες, «εὖ εἰσιν πεφυκυῖαι», νά χρησιμοποιηθοῦν κατά τή συγγραφή πεζῶν λόγων.

Θά ἤθελα νά σταθοῦμε λίγο στή φράση τῆς ἀφιερωτικῆς ἐπιστολῆς πού παρέθεσα παραπάνω, «ναί δὴ καί τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσοφίας ὅσαι δέονται σαφηνείας», καί νά τονίσω ὅτι τό Λεξικό δέν εἶναι μόνο ὑφολογικό, ἀλλά καί ἐρμηνευτικό, ἀφοῦ σ' αὐτό ἔχουν συμπεριληφθεῖ καί δυσκολονόητες λέξεις τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης καθώς καί λέξεις ἀπό τούς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, ὅπως εἶναι ἐκεῖνες τοῦ Κλήμεντος, τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, τοῦ Χρυσοστόμου καί τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας.

Ἡ κατοικία τοῦ Φωτίου δέν ἔπαψε, οὔτε ὅταν αὐτός ἔγινε Πατριάρχης, νά εἶναι κέντρο ὑψηλῆς παιδείας· ἐκεῖ σπούδαζε, μέ τήν καθοδήγησή του, ἕνας μέγας ἀριθμός φιλοπόνων νέων πού διψοῦσαν γιά μάθηση.

«Ὅταν ἔμενα στό σπίτι μου, κολυμποῦσα μέσα στήν πιό τερπνή εὐχαρίστηση, βλέποντας τό ζῆλο ἐκείνων πού σπούδαζαν (τῶν μανθανόντων), τή ζέση ἐκείνων πού ἔθεταν ἐρωτήσεις, τήν προθυμία ἐκείνων πού ἀπαντοῦσαν: ἔτσι διαμορφώνεται καί ἐδραιώνεται ἡ κρίση σ' αὐτούς πού οἱ μαθηματικές σχολές ἀκονίζουν τήν ἐξυπνάδα τους, καί οἱ λογικές μέθοδοι τούς ὁδηγοῦν στό δρόμο τῆς ἀλήθειας, αὐτούς πού οἱ ἱερές γραφές κατευθύνουν τό πνεῦμα τους πρὸς τήν εὐσέβεια, ὑπέρτατο καρπό ὅλων τῶν ἄλλων μελετῶν. Γιατί τέτοιος ἦταν ὁ χορός πού σύχναζε στό σπίτι μου. Καί ὅταν ἐβγαίνα γιά νά πάω στήν αὐτοκρατορική αὐλή, ὅπως γινόταν συχνά, μέ ἀποχαιρετοῦσαν μέ τρόπο συγκινητικό καί μέ

παρακαλοῦσαν νά μήν ἀργήσω: γιατί εἶχα αὐτό τό ξεχωριστό προνόμιο, νά ἐξαρτᾶται ἀπό μένα καί μόνο ἡ διάρκεια τῆς παρουσίας μου στό Παλάτι. Καί ὅταν ἐπέστρεφα, ὁ σοφός χορός, πού περίμενε μπροστά στήν πόρτα μου, ἐρχόταν νά μέ προϋπαντήσῃ. Ἄλλοι, αὐτοί πού ἡ ξεχωριστή ἀξία τους τοὺς ἔδινε περισσότερη σιγουριά, μέ μάλωναν πού εἶχα τόσο ἀργήσῃ ἄλλοι περιορίζονταν νά μέ χαιρετήσουν ἄλλοι πάλι ἄφηναν νά φανεῖ ὅτι μέ περίμεναν μέ ἀνυπομονησία. Καί ὅλα αὐτά μέ εἰλικρίνεια».

Μέ τήν πολυμερή μόρφωσή του (θεολογία, φιλοσοφία, γραμματική, δίκαιο, φυσικές ἐπιστήμες, ἱατρική) μπορούσε νά ἀνταποκρίνεται θαυμάσια στή δίψα τῶν νέων. Ἡ διδασκαλία στάθηκε γιά αὐτόν μία ἀποστολή, πού τῆς ἀφιερώθηκε μέ ζῆλο, ὅπως μαρτυροῦν ἡ περίφημη Βιβλιοθήκη του, ἡ ὁποία περιέχει τίς περιλήψεις τῶν βιβλίων πού διαβάστηκαν στό σπουδαστήριό του, καθώς καί οἱ ἐπιστολές του. Καθολικότητα γνώσεων, προσήλωση στήν κλασσική ἀρχαιότητα, προσπάθεια γιά δημιουργία πιό στενῶν σχέσεων ἀνάμεσα στή θύραθεν σοφία καί στή θεολογία, αὐτά εἶναι τά κυριότερα χαρακτηριστικά τῆς πνευματικῆς του δραστηριότητας, τά ὁποῖα τόν καθιστοῦν ἀνακαινιστή τῆς κλασσικῆς παιδείας στό Βυζάντιο. Ἀπό τόν Φώτιο καί ὕστερα, ἡ μελέτη τῶν κλασσικῶν ἀρχίζει νά θυμίζει νά θυμίζει στοὺς Βυζαντινοὺς ὅτι ἀνήκουν στό τίμιον γένος τῶν Ἑλλήνων. Μέ τόν τρόπο αὐτόν ὁ ἀνθρωπισμός ἔρχεται νά προστεθεῖ στήν ὀρθοδοξία ὡς συστατικό στοιχεῖο τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν Βυζαντινῶν. Ἐπειδή ἀκριβῶς εἶχε συλλάβῃ τίς ἀπαιτήσεις αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς συνείδησης, ὁ Φώτιος ἐμφανίστηκε ὡς ὑπερασπιστής τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καί τῆς πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας του στή διαμάχη μέ τή Δυτική Ἐκκλησία. Ἡ εὐρύτητα τῶν ἀπόψεων στίς σχέσεις του μέ τοὺς ἄλλους μαρτυρεῖται ἀπό τήν ἐπιστολή πού ὁ μαθητής του Νικόλαος ὁ Μυστικός ἀπηύθυνε στό γιό του καί διάδοχο τοῦ Ἑμίρη τῆς Κρήτης, φίλο τοῦ Φωτίου, καί ὅπου ἀναφέρεται μεταξύ ἄλλων ὅτι «ἤδει, ὅτι κἂν τό τοῦ σεβάσματος διίστη διατείχισμα, ἀλλά τό γέ τῆς φρονήσεως, τῆς ἀγχινοίας, τοῦ τρόπου εὐσταθές, τό τῆς φιλανθρωπίας, τά λοιπά ὅσα κοσμεῖ καί σεμνύνει τήν ἀνθρωπίνην φύσιν προσόντα, πόθον ἀναφλέγει τοῖς τά καλά φιλοῦσι τῶν οἷς πρόσεστι τά φιλούμενα. Διά τοῦτο κάκεῖνος ἐφίλει τόν σόν πατέρα οἷς εἶπον κοσμούμενον».

Ὁ Φώτιος ὁ σοφία εὐδοκιμώτατος προσέδωσε στήν πνευματική κίνηση τοῦ Βυζαντίου τόσο μέ τήν προσωπικότητα ὅσο καί μέ τήν δράση του στοιχεῖα καθοριστικά.

Ὁ Φώτιος, τό δυσαντίβλεπτον ὕψος τῆς ἀμφιλαφοῦς γνώσεως, εἶναι ὁ κατ' ἐξοχήν λόγιος: μένει κανεῖς ἐκπληκτος ἀπό τήν ὀξύτητα, τήν ἀνεξαρτησία καί τήν ἀσφάλεια τῶν κρίσεών του, παρ' ὅτι ἀναφέρονται σέ μιά ἐκπληκτική ποικιλία θεμάτων. Οἱ κρίσεις του πού εἶναι πάντοτε καρποί βαθιᾶς μελέτης, δίνουν τό

οὐσιῶδες μέσα σέ λίγες φράσεις. Ὡς λόγιος εἶναι ὁ μόνος Βυζαντινός πού μπορεί γιά τίς ἀρετές του νά συγκριθεῖ μέ τόν Ἀριστοτέλη. Ἐκτός αὐτοῦ, ὁ Φώτιος τρέφει ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τή φιλοσοφία καθαυτή χαρακτηριστικό τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ 9ου αἰώνα, πού εἰσάγεται στήν πνευματική ζωή τοῦ Βυζαντίου. Στό εὐρύ πνεῦμα τοῦ Φωτίου ὀφείλουμε τό ὅτι ἔκρινε χρήσιμο νά διασώσει στή Βιβλιοθήκη του μιά οὐσιαστική περίληψη τῶν «Πυρρωνείων λόγων» τοῦ Αἰνεσιδήμου, περίληψη πού ἀποτελεῖ τή μοναδική πηγή γιά τό ἔργο αὐτοῦ τοῦ φιλοσόφου. Ὁ Φώτιος βρίσκει τούς λόγους τοῦ Αἰνεσιδήμου χρήσιμους, μέ ὀρισμένες ἀσφαλῶς ἐπιφυλάξεις, γιά ὅσους ἐπιδίδονται σέ διαλεκτικές σπουδές. Παρά τήν εὐρύτητα τοῦ Πνεύματός του, ἂν κρίνει κανεῖς ἀπό τίς φιλοσοφικές πραγματεῖες πού μᾶς σώθηκαν – γιατί ἓνας ἀρκετά μεγάλος ἀριθμός ἔχει χαθεῖ, – αὐτό πού ἐνδιαφέρει πρὶν ἀπ’ ὅλα τόν Φώτιο στό θέμα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ διαλεκτική καί ἡ λογική, πού βρίσκονται πάντα στόν προθάλαμο τῆς θεολογίας. Ἔτσι ἐρμήνευσε τόν Ἀριστοτέλη καί ἀσχολήθηκε κυρίως μέ τίς κατηγορίες, τό γένος καί τό εἶδος καί τά Τοπικά, ἀκολουθώντας ἀπό κοντά τόν Πορφύριο, τόν Ἀμμώνιο καί τόν Δαμασκηνό. Οἱ διαλεκτικές του πραγματεῖες συντάχτηκαν με σκοπό νά χρησιμεύσουν στούς μαθητές τους γιά τή διευκρίνιση τῶν δύσκολων σημείων καί τή λύση ὀρισμένων ἀποριῶν. Θέλοντας νά διδάξει τίς δέκα κατηγορίες, θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο νά τίς πραγματευτεῖ ὅλες κατά τρόπο πιό λεπτομερειακό ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, ἐπιμένοντας ἰδιαίτερα στήν ἔννοια τῆς οὐσίας, στήν ὁποία δέν ἀκολουθεῖ τόν Ἀριστοτέλη, ἀλλά τή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Ὅσο γιά τίς ἀπορίες, τίς ὁποῖες συνεπάγεται ἡ θέση γιά τό γένος καί τό εἶδος, αὐτές ἔχουν ἐκτεθεῖ κατά τρόπο μεθοδικό, πού ἀφήνει νά φανεῖ ὅτι ὁ νομιναλισμός καί ὁ ρεαλισμός ὑπῆρξαν πρόβλημα πού πολύ ἀπασχόλησε αὐτήν τήν ἐποχή. Ὁ Φώτιος φροντίζει νά δείξει τίς ἀσυνέπειες στίς ὁποῖες καταλήγει καθεμιά ἀπό τίς δύο θέσεις, καί τήν ἀδυναμία τους νά εἶναι ἀληθινές. Μέ τή σειρά του ὑποστηρίζει μιά λύση, ἡ ὁποία κατ’ αὐτόν δέν ἐπιδέχεται ἀντίρρηση. Γένος καί εἶδος, λέει, εἶναι σωματικά, ἀλλά δέν εἶναι σώματα· καθορίζουν τήν οὐσία τῶν ὑποκειμένων, χωρίς ὅμως νά καθορίζονται τά ἴδια. Ἀναπτύσσουν τήν οὐσία τῶν ὑποκειμένων, ἀλλά δέν τή συνιστοῦν, εἶναι ὀνόματα, ἔννοιες κατάλληλες νά δηλώσουν τήν ὑπόσταση τῶν ὑποκειμένων, ἀλλά ὄχι νά δώσουν σέ ὄντα πού δέν τούς λείπει τίποτα (ἀφοῦ ἔχουν τήν οὐσία τους) κάτι πού δέν τούς χρειάζεται. Ἐπίσης οἱ πλατωνικές ιδέες ἀπορρίπτονται. Ἡ προϋπαρξη τῶν ιδεῶν-προτύπων προσδιορίζει ἓνα ἀδύνατο δημιουργό, ἓναν τεχνίτη. Ἐπειτα δέν ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος νά ἀποδώσουμε τίς ιδέες-πρότυπα, τίς ἀμετάβλητες καί ἀναλλοίωτες μέσα στό νοῦ τοῦ Θεοῦ, σέ ὄντα πού βρίσκονται σέ ἀδιάκοπο γίγνεσθαι. Παραμερίζοντας αὐτόν τό διπλό ρεαλισμό, τοῦ Πλάτωνος καί τῶν ρεαλιστῶν, ὁ Φώτιος κατορθώνει ἀπό τή μιά μεριά νά κρατήσῃ ἄθικτη τήν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ καί τήν ἀξεπέραστη ἀπόσταση ἀνάμεσα στό Δημιουργό καί τό δημιούργημα, καί ἀπό τήν

ἄλλη μεριά νά ἐπιτύχει ἕνα συμβιβασμό μεταξύ νομιναλισμοῦ καί ρεαλισμοῦ. Γένος καί εἶδος ὑπάρχουν, εἶναι σωματικά, ἀλλά δέν εἶναι σώματα.

Ὁ χρυσόγλωσσος καί γλυκύστομος Φώτιος, ἐξέχων ἱεράρχης πού συνδύαζε τήν θεολογικήν γνῶσιν μέ τήν φιλοσοφικήν ὀξύνοϊαν ἐκφράζεται, πολύ συχνά, σέ σχέση μέ τόν Ἀριστοτέλη κατά τρόπο πού φαίνεται νά δείχνει ὅτι τόν προτιμᾷ ἀπό τόν Πλάτωνα. Ἀποκαλεῖ τή φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη περισσότερο θεϊκή, πού βασίζεται στή λογική ἀναγκαιότητα καί προσπαθεῖ νά εἶναι μεθοδική. Στόν Πλάτωνα βλέπει μᾶλλον τόν φιλόσοφο τῶν μύθων, τοῦ Τιμαίου, τόν Πλάτωνα ὁλόκληρου σχεδόν τοῦ Μεσαίωνα, τόν Πλάτωνα τῶν νεοπλατωνικῶν, ὅχι τόν Πλάτωνα τῆς διαλεκτικῆς.

Αὐτό εἶναι ἕνα σημεῖο πού πρέπει πάντα νά ἔχουμε κατά νοῦ προκειμένου νά συλλάβουμε σωστά τήν ἔννοια τῆς προτίμησής του γιά τόν Ἀριστοτέλη. Ὁ Φώτιος, πνεῦμα πρακτικό, δέν ἀνέχεται τήν ποιητική γλώσσα τοῦ Πλάτωνος, τό βάθος τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς. Ἡ μεθοδική καί λογική ἀναζήτηση τοῦ Ἀριστοτέλη ταίριαζε καλύτερα στό θεολογικό ρεαλισμό τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Φώτιος ἦταν ὁ μοχλός ὅλης αὐτῆς τῆς ἠθικῆς ἀναπλάσεως. Ἡ πολυμαθειά του καί ὁ ζῆλος καί ἡ ἀπαράμιλλη αὐταπάρνηση, τό ἐνεργητικό μέρος πού ἐλάμβανε διδάσκοντας ὁ ἴδιος στό Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας, οἱ σοφοί σύλλογοι, τούς ὁποίους ἐσχημάτιζε, τά συγγράμματα τά ὁποῖα συνέγραφε καί μέσω τῶν ἀντιγραφῶν διέδιδε, ἐπί πλέον ἡ νευρώδης ἐκείνη εὐγλωττία καί ἡ ἰδιάζουσα ἐπιτηδειότητα, νά ἀποκτᾷ φίλους, τόν ἔθεταν πάνω ἀπό ὅλους, τόν ἀνεδείκνυαν κέντρο ἰσχυρό καί ἀκράδαντο, γύρω ἀπό τόν ὁποῖον συνερχόταν ἡ ἀριστοκρατική τάξη, ὅλη ἡ ἐκλεκτή νεότητα τοῦ Βυζαντίου, ὅλοι ὅσοι ἤθελαν ν' ἀκούσουν ἢ νά μάθουν λόγο σοφό, ἢ νά λύσουν κάποια ἀπορία. Ἡ οἰκία του ἦταν ἀκαδημία, ἦταν σύλλογος τῶν πεπαιδευμένων, ἀπό τούς ὁποίους ὁ Φώτιος ἦταν ὁ κορυφαῖος καί ὁ ὕπατος.

Ἔτσι δημιουργικά ὁ Φώτιος μέ τό ὑπέροχο καί ἄφθιτο μεγαλεῖο του βρίσκεται στήν πινακοθήκη τῶν διασήμων καί ἐναρέτων ἀνδρῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καί τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, καί ἀνταποκρίνεται στίς ἱστορικές προκλήσεις τῶν καιρῶν του, πού εἶχαν ὡς στόχο τήν γεωγραφική καί πνευματική συρρίκνωση τῆς αὐτοκρατορίας· μέ τό ἱεραποστολικό του ἔργο διεύρυνε τά ὅρια ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου, ἐνῶ μέ τό θεολογικό καί ἀνθρωπιστικό ἐνίσχυσε τά πνευματικά θεμέλια καί τήν ἀκτινοβολία τοῦ ὀρθοδόξου πολιτισμοῦ. Ὡδήγησε ἔτσι μέ τό τρισδιάστατο μεγαλεῖο του τήν Ἐκκλησία καί τό Ἕθνος στήν ἐνδοξότερή της ἐποχή μέσα σέ ἕνα ἀκμαῖο καί ἰσχυρό χριστιανικό κράτος. Αὐτός ὁ μέγας ὡς θεολόγος, μέγας ὡς ἐκκλησιαστικός πολιτικός καί μέγας ὡς ἀνθρωπιστής.

(Ὁμιλία ἐκφωνηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου εἰς τόν Ἱερόν Καθεδρικόν Ναόν Ἀθηνῶν (5.2.2005) μέ τήν ιδιότητά του ὡς Γραμματέως τῆς Ἱεράς

Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος)

Πηγή: MYRIOBIBLOS